

A. COLNAGO, J. KEIL

UDK: 902.2 (497.5 Dalmacija)

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA U SJEVERNOJ DALMACIJI*

I. ISKAPANJA NA CVIJINOJ GRADINI KOD OBROVCA

Dalmatinska obala geološki je prepoznatljiva kao tipična obala raščlanjenih fjordova: niz otoka ispruženih u istom smjeru s planinskom formacijom kopna, ostavlja između sebe male morske tjesnace. Jedan se takav tjesnac probija – kao nastavak Velebitskoga kanala, stvorenog između Kvarnerskih otoka i hrvatskog kopna – dalje u dalmatinsku unutrašnjost, a nakon jednog sužavanja opet se proširuje u stjenoviti morski zaton kod Novigrada i preuzima primorsku struju Zrmanje. Njezina riječna dolina poput brazde tvori među između dolomitnih grebena Velebita (s mnogo vrhova), koji strmoglavljajući se ogoljeli prema moru dominiraju nad krajem i s juga nadovezanim dinarskim masivom.

Oko pola sata udaljen, krećući se uzbrdo dolinom rijeke, leži, slikovito nadmašen visinom ruševine, gradić Obrovac, zbog povoljnog položaja najvažnije stovarište Sjeverne Dalmacije, na kojega se riječnoj luci, dostupnoj još za priobalne parobrode, spajaju dvije prometne kucavice: cesta koja preko pustoga krškog polja vodi za Karin i Zadar, dok se druga penje slikovitim serpentinama na visove Velebita i predstavlja najkraći prijelaz u hrvatsku unutrašnjost.

Cvijina gradina, dostupna iz Obrovca strmim usponom za sat vremena, najdalje je na zapad istaknuta značajna uzvisina (356 m) južno od Zrmanje. Pogled s nje iznenađuje svojom širinom i bogatstvom kontrastnih oblika; on obuhvaća kopno i more prema sjeveru i sjeveroistoku pa sve do grebena Velebita, od Paškoga kanala do Bosne, na zapad neposredno dubinu Novigradskog mora, pa dalje velik dio sjeverne Dalmacije, Zadarski kanal te prednje otoke. Jako rasječene litice koje se obrušavaju oko 20 m koso ispod vrha

---

*Zbog iznimne važnosti teksta za izučavanje Aserije, koji je tiskan 1905. godine, uredništvo časopisa se odlučilo na objavu prevoda. Izvornik: A. COLNAGO, J. KEIL, Archäologische Untersuchungen in Norddalmatien, Jahreshefte des österreichischen Archäologischen Instituts, Wien, sv. VIII, 1905, suppl.

Sl. 1. Pogled na Cvijinu gradinu

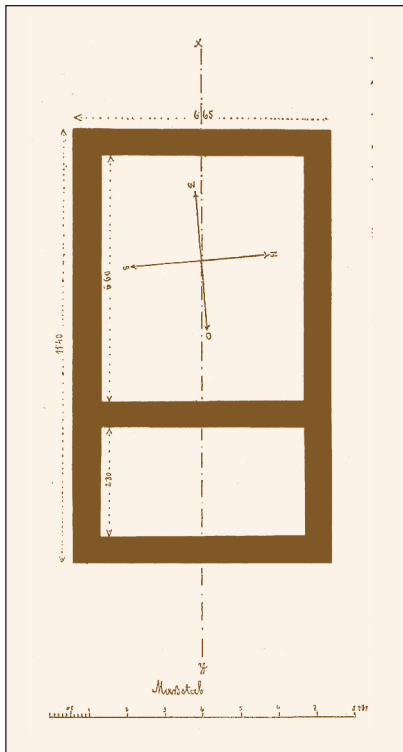
daju masivu izgled prirodne utvrde /Sl. 1/. Da je ta dominantna pozicija, koja je pružala sve tipične uvjete za antička naselja, zaista služila svrsi, dokazali su vidljivi ostatci zidina kao i prigodni nalazi, među kojima su i jako oštećeni fragmenti jedne mramorne statue natprirodne veličine (1902.), što će, nadam se, dovesti do pomnijeg istraživanja nalazišta.

Radovi su započeti kod najvažnije zgrade na zapadu, koja je prema njezinu tlocrtu i dominantnom položaju u odnosu na područje na kojem se nalazi, prepoznata kao hram.

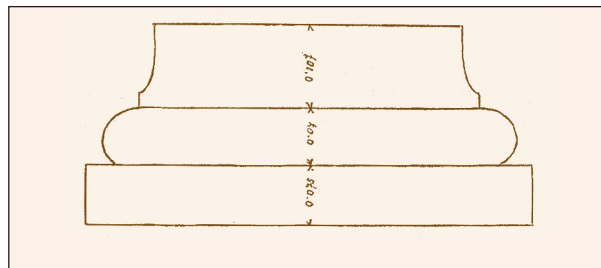
A. Hram

Očuvani su zidovi visine 0,70-0,80 m, dok je unutrašnjost, prema procjeni, prekopana i iskorištena za građevni materijal, tako da nema čak ni ostataka podnih dijelova građevine. Tlocrt i mjere hrama prikazuje Sl. 2. Stilobat hrama, koji je orijentiran gotovo sasvim prema istoku, izdizao se je najmanje 0,90 m iznad tla i bio je samo na istočnoj strani – na ostalim zidovima mogla se je izvana još ustanoviti žbuka – dostupan preko stuba, od kojih, osim nekoliko nesigurnih tragova u stjenovitom tlu, ništa nije očuvano. Poprečni zid dijelio je hram na 3,50 m duboki pronaos i 6,60 m duboku celu. O rasporedu stupova u pronaosu danas nedostaju bilo kakvi vanjski pokazatelji, ali se može zaključiti na temelju mjera očuvane baze /usp. Sl. 3/, kao i samoga hrama, da su na frontalnom dijelu bila četiri stupa. Zbog nedostatka arheoloških nalaza ne može se izvesti točna rekonstrukcija gornjih dijelova, ali se ipak može zaključiti, na temelju brojnih čvrstih svijetložutih komada zidne

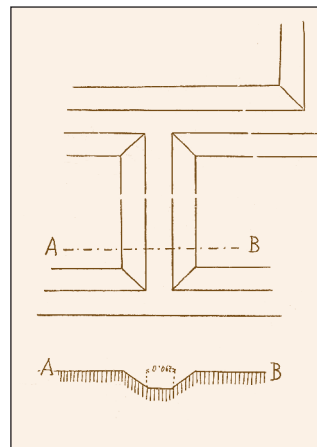
žbuke, nađenih u uglovima sjecišta dviju stranica, da je hram vanjskim mjerama imitirao oblik kvadra /usp. Sl. 4/. Na jednom posebno velikom komadu žbuke mogla se utvrditi upadljivo velika širina (0,067 m), obruba bosiranog u fuge između kosina kvadra. Nasuprot tome, unutrašnji zidovi cele obloženi su finijom žbukom i obojeni pompejanski crvenom bojom, koja je na ulomcima jako dobro ušćuvana.¹

Sl. 2. Tlocrt hrama

Sl. 3. Baza stupa hrama

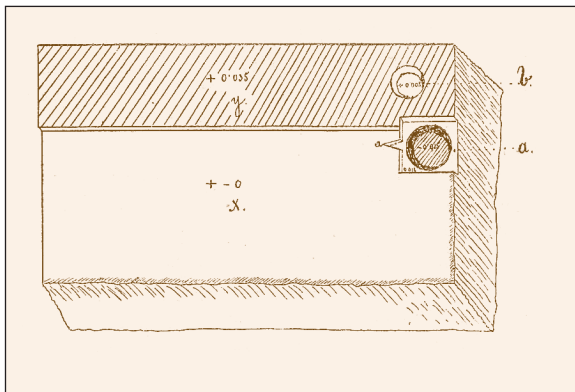
Sl. 4. Žbuka hrama

Vrijedna je spomena i polovica kamenog praga, nađena u unutrašnjosti hrama, koja se treba pripisati vratima cele /Sl. 5/ i koja nadopunjena pokazuje svijetli otvor vrata od 1,40 m. Metalna, u sredini kružno udubljena posuda za *cardo* vjerojatno je, zbog utora, bila smještena u plitkom udubljenju,² dok je očito zaobljena rupa, duboko utisnuta u površinu *y*, vjerojatno služila učvršćivanju vratnica.

¹ Moglo bi se zaključiti da je komad žbuke u obliku kvadra predstavljao u unutrašnjosti neku vrstu postolja, ali gruba kvaliteta, te veliki broj pronađenih komada na popriličnoj udaljenosti od vanjskih zidova, isključuju tu mogućnost. O omiljenom sjenčanju presjeka fuge, usporedba Vitruvius IV 4, 4: *circum coagmenta et cubilia eminentes expressiones graphicoteran efficient in aspectu delectationem.*

² Usporedba Wiegand-Schrader, Priene 306, prikaz 324.

Uporište za određivanje hrama pružaju ostatci kulturne statue. Dva veća ulomka donjeg dijela tijela, koji pristaju jedan u drugi, komad lijevog ramena s rupama za klinove za ruku, koji je tamo pristajao, i lijeva, kako se čini, malo uvučena noga, već su ranije pronađeni te otpremljeni u Obrovac. Naša iskapanja tome su pridodala komad desnog ramena s vrhom odjeće, i desnu šaku, čiji položaj prstiju dokazuje da je statua držala neki okrugli predmet– žezlo ili koplje, eventualno munju.

Sl. 5. Kamen od praga cele u hramu

Kulturna statua nedvosmisleno je utvrđena tek nakon što je u štiti zidova pronađen orao /Sl. 6/. Glava i kljun bili su mu odlomljeni, ali su nađeni u blizini, tako da nedostaju samo mali komad desnoga krila i završeci munje³ koju on drži u kandžama. Karakteristični okret glave prema gore vjerojatno dokazuje da ga se može povezati sa statuom Jupitera, čime se osvjedočujemo u jedan vrlo česti tip rimske umjetnosti.⁴ Za rekonstrukciju same statue nisu dostatni ulomci, čija se zajednička pripadnost ne može dokazati direktnim spajanjem. Prema svim indicijama božanstvo je bilo prikazano u natprirodnoj veličini, uspravna držanja, u širokom himationu čiji vrh pada preko desnog ramena, podignute desnice koja se oslanja na žezlo, a uz njegove noge: orao. Cijelo je djelo bilo od mramora, izrađeno na dosta poman provincijski način, i djelomično nadopunjavano različitim materijalom.

B. Kupalište

Druga građevina, od koje su se vidjeli zidovi, ulomci stupova i ostatci podnog mozaika, leži na južnom obronku Gradine; oko 100 koraka udaljena od hrama, a prepoznata je kao kupalište prema svom tlocrtu i pojedinačnim nalazima.

Kupalište obuhvaća, kao što pokazuje tlocrt /Sl. 7/, četiri odaje karakteristična oblika, čije su mjere vidljive na Sl. 7. U građevinu se ulazi s istočne strane, gdje je u zidu

³ Gromovna strijela ima nejasan oblik, ali se mogu raspoznati zavijutci oblika koji je u rimsko doba bio omiljeni znak za munju. Krila $\Delta\iota\omicron\varsigma\ \pi\tau\epsilon\rho\omicron\phi\acute{\omicron}\rho\omicron\nu\ \beta\acute{\epsilon}\lambda\omicron\varsigma$ (Aristof., *Ptice*, 1714), prijanjaju na ne baš smisljeni način, za dvostruki okov koji obuhvaća munju. Kratki pregled različite stilizacije gromovne strijele daje Fougères u: Daremberg-Saglio, *Dictionnaire*, IV, 1357 i d.

⁴ Usp. K. Sittl, *Der Adler und die Weltkugel als Attribute des Zeus in der griechischen und römischen Kunst*, *Kunst. Jahrb.*, f. Phil, Suppl. XIV.

još vidljivo ležište za prag široko 1,40 m, a nalazilo se u izduženom prostoru *A*, čiji je pod, ako ne u cijeloj izvedbi, a ono bar u većem dijelu, bio obložen bijelim mozaikom s jednim jedinim prepoznatljivim ukrasom: plavim četverokutom. Nesigurno je da li je baza stupa, obilježena oznakom *b*, bila *in situ* i je li pripadala nekom potpornju za svod ili je služila nekoj drugoj svrsi. Treba navesti još jedno posebno svojstvo tog prostora: na sjevernom zidu ranije su se nalazila vrata sa stubom, koja su kasnije zazidana a da stuba nije uklonjena; i njihov je otvor, visine muškarca, i sad jasno vidljiv na očuvanom zidu. Iz prostora *A* vjerojatno se je moglo ući u prostore *B* i *C*. Pod od nabijena vapna i ilovače leži oko 0,80 m dublje nego pod od mozaika u prostoru *A*. U prostorima *B* i *C* uzdižu se pravilno raspoređeni stupići sastavljeni od šupljih cijevi od pečene gline promjera 0,20 m i debljine 0,09.⁵ Tlo je iznutra bilo gotovo sasvim pokriveno slojem pepela debljine

Sl. 6. Orao

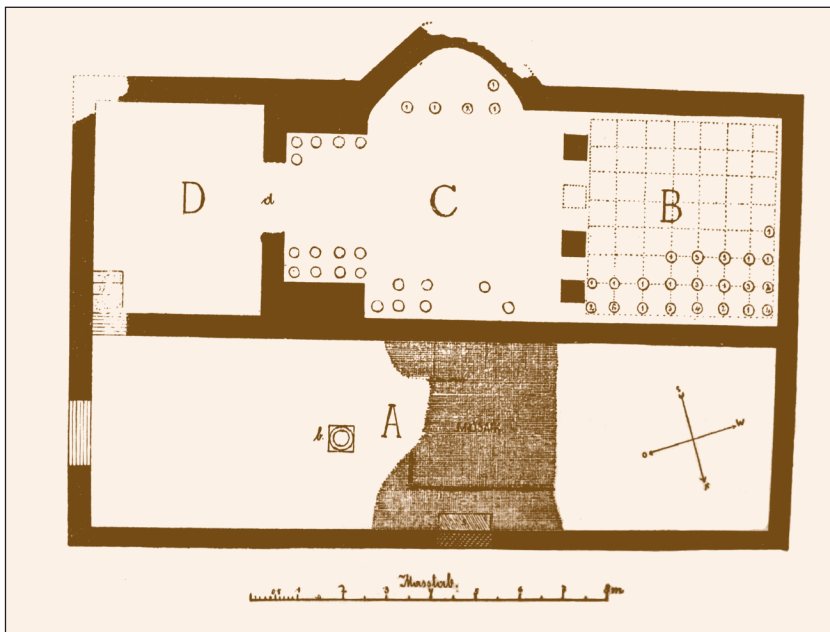
0,10 m. Stvarni pod te prostorije nalazio se očito iznad stupova na suspenzuri, i bio je zagrijavan podnim grijanjem. Pronađeni su, unatoč jakim oštećenjima, brojni ulomci ploča, dimenzija oko 0,10 m proizvedenih od istoga pečenog materijala kao i šuplje cijevi. Uspjeli smo od malih komada sastaviti bar jednu stranu i podesiti na veličinu 0,60 m, što odgovara mjeri od sredine do sredine stupa (0,60 m = 2 rimske stope). Pokušaj da ucertamo pločnik u tlocrt pokazao je, što je i jasno iz redova stupića koji su bili kraj zida, da nije bilo dovoljno ploča za pokrivanje cijele površine, dapače, da je pokraj zida ostavljen procijep širine 0,15 m, po kojemu su duž zida postavljene cigle za grijanje, tzv. tubuli, koje su dizale topli zrak prema zidovima i istodobno osiguravale cirkulaciju zraka koja je potrebna za proces gorenja. Mi doduše nismo našli ni jednu jedinu *in situ*, ali u prostorima *B* i *C* ležali su

⁵ U tlocrtu je navedeno koliko je još šupljih cijevi uz drugu nađeno; tamo gdje nedostaje brojka, bio je vidljiv samo trag položaja na tlu. Vrijedna je spomena precizna podudarnost konstrukcije (i u mjerama) s podatcima od Vitruvija, V, 10, 2: *suspensurae caldariorum ita sunt faciendae . . . laterculis bessalibus pilae struantur ita dispositae uti bipedales tegulae possint supra esse conlocatae . . . altitudinem autem pilae habeant pedes duo . . . supraque conlocentur tegulae bipedales, quae sustineant pavimentum. Columnae latericiae, koje su spomenute u CIL III n. 2887 (ubi tegulae grandes columnaeque latericiae operisque mussivi coloris varri reliquiae saepe reperiuntur) očigledno se odnose na naše hipokaustne stupove.*

mnogobrojni ulomci sa žljebovima u cik-cak obliku, po kojima se je još držala žbuka. Pomisao da se radi o kupci, potvrđena je karakterističnom apsidom u prostoru C, kao i nalazom, kod oznake *d*, jako zaobljenog i razbijenog, oko 3 kg teškoga, komada olova, koji mora da je potjecao od veće posude. Ta olovna posuda mora da je bila postavljena u prostoru D, koji nije bio dostupan publici, već je bio prostor za grijanje i razne postupke. Njegov pod ležao je duboko ispod poda prostora A. Kroz vrata, preko prilično loših stuba, od kojih su sačuvana tri gazišta, silazilo se u taj prostor. I tu je, na žalost, mnogo toga uništeno, te se samo može pretpostavljati da se je kod oznake *d* nalazio prefurnij kroz koji se s jedne strane osiguravao topli zrak, a s druge su se strane zagrijavali olovni kotlovi⁶ (ne zna se da li ih je bilo više ili samo jedan), iz kojih je vruća ili topla voda tekla u različite kade.

Još nam preostaje analizirati i uskladiti naše tvrdnje i one prema Vitruvijevim kriterijima. U prostoru s apsidom može se sa sigurnošću prepoznati kaldarij, koji je prirodno najbliži sistemu za grijanje. Polukrug (*schola labri*) je sadržavao okruglu kadu (*labrum*), dok je velika kada za kupanje – alvej – bila smještena u istočnom krilu. Od kaldarija je vjerojatno, pomoću četiri stupa (ispred je pronađena jedna drška) odijeljena prostor B, koja se može označiti kao tepidarij. U njemu mora da je stajala kada za hladnu vodu, te je on

istodobno služio i kao frigidarij. Velika dvorana A bila prostor je za presvlačenje (apoditerij), šetnju i konverzaciju. Nedostaje sauna (*sudatio-laconicum*). O načinu na koji je suhi kraški vrh brda bio opskrbljivan vodom, nismo pronašli nikakva uporišta (mi smo za svoje svakidašnje potrebe trebali donositi vodu s izvora udaljenog $\frac{3}{4}$ sata).

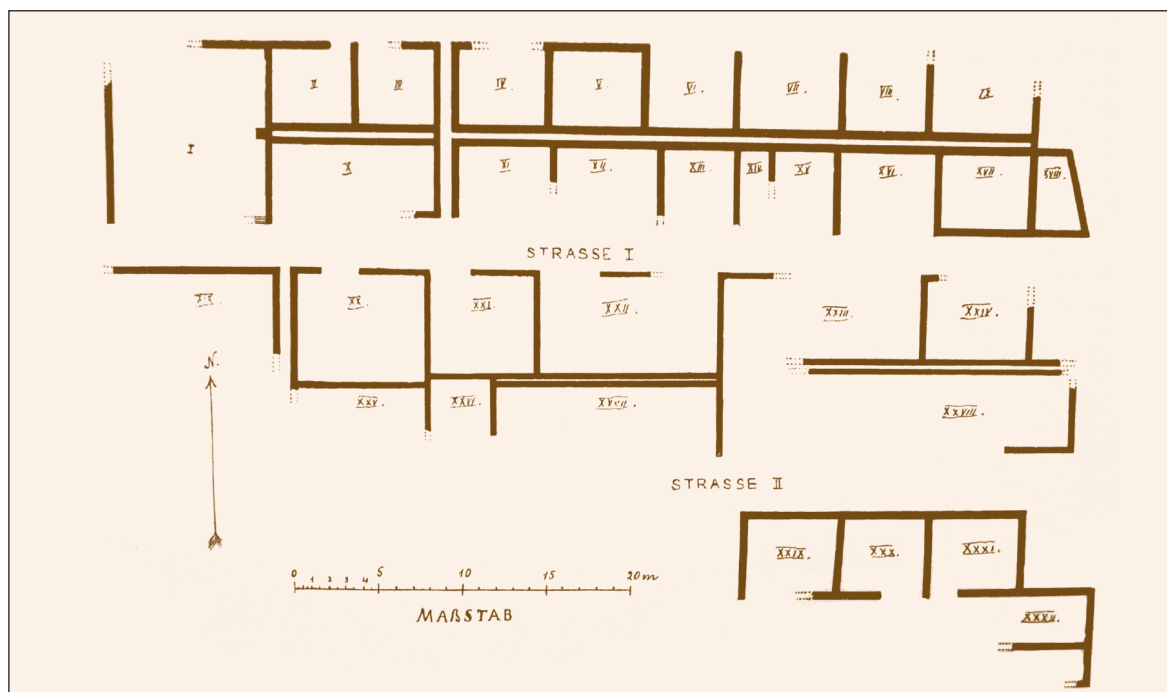

Sl. 7. Tlocrt kupališta

⁶ Primjenu olovnih kotlova i sistem šupljih cijevi poznajemo najbolje iz djela *Bade* od Boscorealea, *Röm. Mitth.* IX, 1894, 153.

C. Privatne kuće

Cijeli izduženi vrh brda kao i južni obronci prekriveni su rimskim građevinama. Dijelom su to povezani stambeni blokovi, a dijelom samostalne građevine. Odmah smo znali da ne ćemo moći istraživanjima pokriti cijelo područje, pa smo se ograničili na grupe kuća razvučenih po visinskoj liniji, zbog jedinstvenoga karaktera gradnje, a i zbog toga što je ovdje, poradi nedostatka humusa, postojala najveća opasnost od uništenja nalaza. Što smo proučili do prekida radova, prikazuje skica plana /Sl. 8/ koja zorno raspoređuje građevine u dvije ulice.

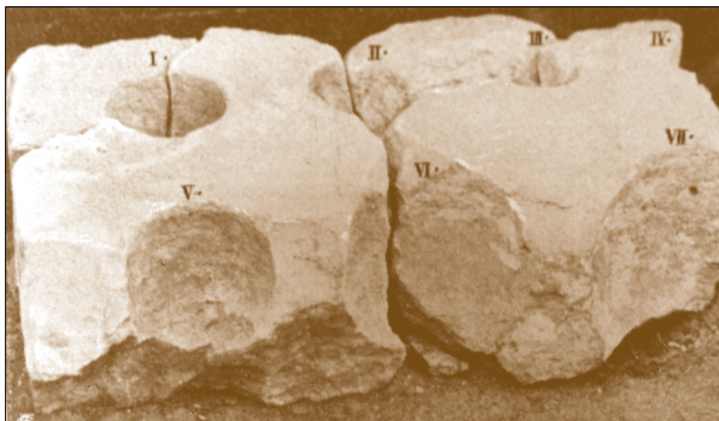
Sl. 8. Ulice s tlocrtima flankirajućih zgrada

Sjeverni stambeni blok sastoji se od 18 prostorija, od kojih su neke otvorene prema sjeveru, a neke prema jugu. Njihovi stražnji zidovi na jednom su mjestu prekinuti uskim međuprostorom. Samo zapadna prostorija (I) zauzima cijelu širinu toga stambenog bloka. Postojanje sjevernih i južnih vanjskih završnih zidova samo se je djelomično moglo ustanoviti, ali se može zaključiti da npr. u prostorima VII, VIII i XIII nikada nije bilo kamenih zidova, već su prostori bili zatvoreni drvenim zidovima. Upadljivo je da većina prostorija nije međusobno povezana, pa se postavlja pitanje da li se uopće radilo o stambenim prostorima ili o trgovinama (*tabernae*). Međutim, to gledište izgleda manje moguće jer se analogan raspored južne grupe kuća i nadovezanoga stambenog bloka razlikuju samo po tome što su dimenzije toga bloka veće. U prostoru XXVI još je dobro očuvan pod od nabijene gline.

Južno od ulice II iskopana je zgrada s većim brojem prostorija koje su bile međusobno povezane. Isto smo tako na raznim dijelovima Gradine konstatirali veće objekte i djelomično ih otkopali, ali se zbog nedostatka vremena nismo mogli posvetiti temeljitijim ispitivanjima. Ovdje će se kasnije, posebno na južnim obroncima, nastaviti iskapanja, koja bi mogla donijeti veću korist, jer su tu kuće zaštićene od bure i bolje konzervirane debljim slojem humusa.

D. Sitni nalazi

Kovani novac obuhvaća razdoblje od 300 godina. Najstarija kovanica koju smo pronašli, brončana je, od L. Nevija Surdina (*Naevius Surdinus*),⁷ iz 15. godine prije Krista; najmlađa pripada caru Marku Aureliju Klaudiju (*Marcus Aurelius Claudius*, 269.-270.). Od oružja našli smo 5 željeznih vrhova koplja i strijela; od oruđa više srpova, 5 noževa različitih oblika, brončane i koštane igle, te utege za tkalački stan, nekoliko vrlo zanimljivih velikih i malih ključeva, nadalje 8 stilusa; od nakita 10 djelomično slomljenih brončanih fibula, zlatni lim, brončane prstene i lančice te ulomke posuđa i svjetiljki od terakote. Jedna, na žalost, na više dijelova slomljena kamena ploča s elipsoidnim udubljenjima /Sl. 9/ pripada mjernom stolu kakav je u potpunosti očuvan npr. u Pompejima.⁸ Budući da ni jedna od mjernih šupljina nije neoštećena, mjerili smo I, II i III pomoću prosa, koje smo nasuli u tanke marame uložene u šupljine. Kako se čini po otvorima na dnu šupljina, to su bile mjere za tekućinu, koja je

Sl. 9. Mjerni stol

ispuštana u dolje smještene posude.⁹ Šupljina I je iznosila oko 3,85 litara, šupljina II oko 1,95 l i šupljina III oko 0,95 l, što iskazuje rast mjernih jedinica za oko polovicu. Navedene brojke ne podudaraju se točno s uobičajenim rimskim mjerama¹⁰, pa se može smatrati da te male razlike nastaju zbog toga što naknadna mjerenja nije moguće provesti.

⁷ Babelon, *Monnaies de la rep. Rom*, II, 249; Mommsen, *Geschichte des röm. Münzw.*, 744, 15.

⁸ Usp. Mau. Pompeji in Leben u nd Kunst, Sl. 35.

⁹ Usp. i rimske šuplje mjere iz Hrvatske (Patsch, *Die Lika in römischer Zeit*, Schriften der Balkancomission der kais. Akad. d. Wiss. Antiquar., dio I, odj. I, str. 68 i d., sl. 19-22) i iz Möesien (A. v. Domaszewski, *Arch.-epigr. Mitt.*, XV, 144 i d.).

¹⁰ Mau. usp. 7 sestarija = 3,82 l; 3 ½ = 1,92 l, 2 sestarija = 1,092 l.

E. Natpisi

Iskapanja nisu doduše urodila nikakvim natpisima, ali su sačuvani natpisi s groblja smještenog na istočnoj strani naselja, koji su premješteni u školsku zgradu u Obrovcu i župni dvor u Kruševu.

a) Fragment maloga kamenog sarkofaga, nađenog 1903. na rimskom groblju istočno od Cvijine gradine, sada se čuva u školskoj zgradi u Obrovcu; visine 0,225 m, širine 0,285 m i debljine 0,08 m.

*Q. Ostilio . . . . [o
ann. VIII . . . . [i-
us Lupus . . . .*

b) Trostruko slomljeni fragment ploče od kamena vapnenca (možda dio sarkofaga), nađene 1902. na rimskom groblju istočno od Cvijine gradine; visine 0,325 m, širine 0,25 m i debljine 0,11 m.

*bi
ann(orum) . . .] X st[ip(endiorum)? . . .
fratr?ji et s[ibi*

Izgleda da je kamen pripadao jednom vojniku, vjerojatno XI. legije, koji je bio ovdje pokopan.

c) Donji dio okrugloga grobnog kamena, nađenog 1903. godine na Cvijinoj gradini, sada se čuva u župnom dvoru u Kruševu; vis. 0,29, šir. 0,29 i deb. 0,14 m.

....

C. F.

Quintae.

d) Ulomak velike ploče od kamena vapnenca, nađene 1903. godine na groblju u Kruševu, koja je služila kao poklopac jako istrošenom grobu (vjerojatno potječe s Gradine). Sada se čuva u župnom dvoru u Kruševu; vis. 0,65 m, šir. 0,60 m i deb. 0,22 m.

... a ...

... *ex testam-*

e]nto

frat]ris posuit

Vale?]rio Celso.

U 4. red se može umetnuti *patris* i *fratris*, ali prostor koji određuje 3. red zahtijeva *fratris*; u 5. redu upravo pristaje *Valerio*.

e) Ulomci grobnoga kamena vapnenca, nađeni na Cvijinoj gradini, čuvaju se u župnom dvoru u Kruševu; vis. 0,45 m, šir. 0,43 m i deb. 0,15 m. Ispod jako istrošenog natpisa, na polju udubljenom 0,06 m, nalazi se jako oštećena muška glava. Možda se je izvorno nalazila lijevo od nje i druga glava, ali to opovrgava oblik kamena kao i natpis.

. . J *Turrani*fus
Das? *Jantis f. Verus*
p? sibi et Apio avo.

Čitanje nije sasvim moguće. Dasa je često ime u Dalmaciji, usp. CIL III 2768. *Tabulae Ceratae XX*; W. Schulze, *Zur Geschichte lat. Eigennamen*, 38 A. 10.

Tim natpisima dodajemo dva već poznata, čije je čitanje već objavljeno.

f) CIL III 2888 bi trebalo bi se u posljednjem redu, na početku gornjeg dijela, vidjeti **O** i **R**; u Suppl. p. 1634, primjećuje se da se po Domaszewskom čita [phal]er(is) tor[quibus], ali očuvanim ostacima jasno pripadaju dva D, tako da se čita kao i obično: d(onis) d(onato) tor[quibus phaleris armillis a ....

Kamen se nalazi na svom starom mjestu, u zidu iza crkve u Obrovcu.

g) CIL III 2884 trebalo bi, od 6 (riječi?), nakon **LVS** stajati **VET•P•C.**, ali nema ni traga od VET, više se raspoznaje slovo H i zato se čita: M. Maesius Pau/lus h(eres) p(onendum) c(uravit), što pristaje uz prethodne riječi, od 4, sibi t(estamento) p(oni) i(ussit). Kamen se ne nalazi *in ecclesia*, već je zazidan u vanjskom zidu stare crkve, koja se više ne koristi.

F. Pečati na ciglama

1. Pečati čuvane carske radionice Pansiana¹¹, u više primjeraka; nađeni u zgradama u visini Gradine, iskazuju da se radi o gradnji za vladavine cara Nerona.

2. Nađen je samo u jednom nepotpunom primjerku, identičan je s CIL III 10183, 47a EX·OL·ET·T· DE· Σ EDEḡ ili b ḡL· ET·T· DE· Σ E (ultima littera aut C aut S, Hirschfeld), čije je zadnje slovo sada utvrđeno.¹²

3. Nađen je južno od hrama u više primjeraka.¹³

4. To je pečat proširen po Dalmaciji i Cisalpinskoj Galiciji..¹⁴

5. Ulomak spada među neobično učestale nazive radionice Q. Clodi Ambrosi, koja se prema Patschu¹⁵ mogla nalaziti kod Akvileje (*Aquilea*).

6. Pretpostavlja se da bi se odlomak mogao nadopuniti učestalim pečatom L. Minici PVDENTIS.¹⁶

7. Ovaj pečat, nađen u više primjeraka kod kupališta, čini se da je dosada nepoznat.

¹¹ Cigle ove radionice pripadaju onima koje su najčešće pronađene u Dalmaciji, Istri i područjima Italije uz Jadran; usp. Bormann CIL XI, p. 1026.

¹² Oba primjerka potječu iz Nina.

¹³ CIL III 6434, 3 (Zadar), 14031 (Nin) 5 primjeraka; usp. 10186, 15.

¹⁴ CIL III 10183, 25 (usp. p. 2328 178) 10183, 50; 13340, 2 (svi iz Salona-e); V 8110. 149.

¹⁵ *Wissenschaftl. Mitt. aus Bosnien u. d. Herzegowina*, VI 235; usp. CIL III 3214, 2; 10183, 62 (usp. p. 2328¹⁷⁸); V 8110, 70 IX 6078, 62.

¹⁶ CIL III 10183, 35; usp. 15115, 5.

8. Nađen je u župnom dvoru u Kruševu.¹⁷

GRA·PRISC

II. ISTRAŽIVANJA U OKOLICI

A. Prometnice (slika 10)

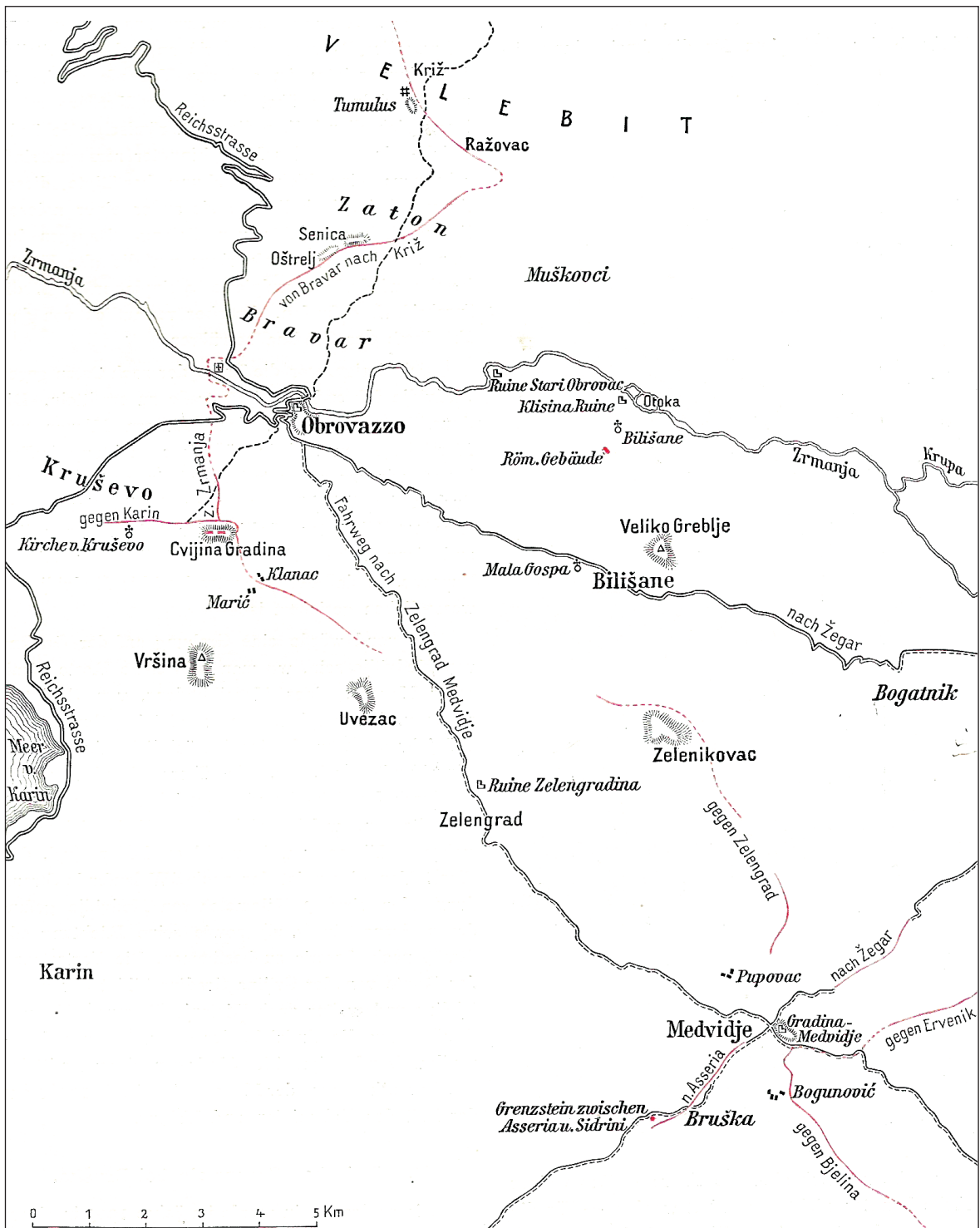
Od prometnica koje izlaze s Gradine, najvažnija je ona koja povezuje Panoniju preko snažnoga gorskoga grebena Velebita. Njezini tragovi teku od istočnoga kraja naselja, penju se paralelno uz sjeverni rub Gradine, spuštaju se i nestaju nakon oko 2 ½ kilometra u pravcu Zrmanje. Nastavak tragova prometnice nismo mogli naći na lijevoj obali Zrmanje, unatoč napornom traženju. Tragovi su se pojavili tek na drugoj strani obale, kod mjesta Rastić, vode od kuća Maričići prema Oštrelju, prelaze Senice i penju se konačno preko Deminjaka i Rastovca, te na značajnom usponu kod Križa prelaze gorski greben Velebita (tu se nalaze izvor, vjerojatno iz rimskog doba i tumulus). Nismo uspjeli naći nastavak ceste na šumovitoj sjevernoj strani gorja. Ako se pokuša povezati oba dijela ceste preko Zrmanje, dolazi se do mjesta gdje je danas groblje u Obrovcu. Ovdje je dolina rijeke, čije se obale inače strmo spuštaju u vodu, nešto proširena, a na desnoj obali nalazi se jedan čvrsti prud koji nikad nije bio preplavljen, a danas služi kao mjesto za pogreb. Pretraživanje mjesta pokazalo je da okolo leži mnoštvo rimskih opeka, što upućuje na to da su tu bile i rimske građevine.

Budući da je Zrmanja, čije ušće u more ima oblik fjordova, plovna za parobrode do tog mjesta i danas, moglo je kod groblja biti pristanište za brodove, ali i splav – ostatke mosta nismo mogli utvrditi – za povezivanje s cestom prema Panoniji. Od eventualnog iskapanja morali smo uskoro odustati zbog približavanja zidovima župnog dvora.

Druga cesta savija sjeverno od Gradine i vodi prema Kruševu, gdje nam je izvanredni župnik fra Bonaventura Šarić pokazao na više mjesta njezine tragove. Dalje je trebala voditi prema Koriniju (*Corinium*). U samom Kruševu mogu se posvuda raspoznati ostatci rimskih građevina, koji su razasuti dolje prema moru. Malo iskapanje potvrdilo je to mišljenje, ali nije donijelo nikakve koristi, osim jednoga nečitkog votivnog natpisa. Nasuprot tomu nađene su na groblju uokolo stare crkve mnoge klesane kamene ploče (usp. natpis d), koje vjerojatno potječu s groblja na Gradini.

Teže je bilo ustanoviti trasu istočne rimske ceste prema Medviđi. Pronašli smo, doduše, tek tragove puta koji počinje kod kuća u Klancu i Marićima i teče dalje u smjeru

¹⁷ CIL III p. 2328¹⁹ od br. 3214, 7 (Nin); usp. 3214 (Korčula) V 8110, 90.

Sl. 10. Antičke prometnice na području Obrovca

juga, ali tek obnovljeno istraživanje u proljeće 1904. god. pokazalo je nastavak oko 2,5 km sjeverno od ruševina Zelengradine, a onda blizu Medviđe, istočno od kuća Pupovac, čime je cijela trasa do Medviđe u biti utvrđena.

Isplativim bi se pokazalo iskapanje na Gradini kod Medviđe, gdje je sačuvano mnoštvo ostataka rimskih zidova, jedan podni mozaik, ostatci skulptura i slično. Dvodnevno iskapanje u proljeće 1904. god. dalo je znatan broj pojedinačnih nalaza /usp. Sl. 13/. Iznenađujuće je i račvanje cesta u pet pravaca, potkrijepljeno jasnim tragovima putova, koje se može pratiti više kilometara (usp. plan). Od tih ogranaka može se utvrditi – na temelju graničnoga kamena nađenoga 3 km od Medviđe – onaj koji teče prema SZ, kao i njegova cesta prema Aseriji. Nastavak rute od Cvijine gradine predstavlja put koji vodi prema Bjelini i dalje za Kistanje (*Burnum*). Treba još istražiti završetak tragova putova koju upućuju na pravac prema Žegararu i Erveniku (iz Ervenika potječe miljokaz CIL III 10180 iz vremena Valentinijana i Valensa).

Sl. 11a-c. Nalazi na Gradini Medviđe

B. Rimski granični kamen kod Bruške

Taj granični kamen pronađen je godine 1903. na jednoj umjetno nastaloj hrpi kamenja, na jahačkom putu od Medviđe za Benkovac, na udaljenosti oko 3 kilometra od prvog mjesta. On se sastoji od loše vapnenačke smjese i sada je visok 1,90 m, širok 0,66 m i deo 0,20 m te je slomljen u dva dijela. Plitko udubljeni natpis zbog raspadanja je teško čitljiv. Ipak je u 3. redu sačuvano svako slovo.

*]Caes[a]ris Aufg. Germ.
i]nter Sidrinos et
Asseriates Q. Aebu-
tius Liberalis o 3 leg.
XI. definit .*

Nedostatan početak može se popuniti samo prema opsegu i tijeku riječi, otprilike – terminos .. iudex datus a leg. pr. pr. C. Caesaris .... (usp. CIL III 2882, gdje jedan centurion pod Kaligulom provodi prostorno razdvajanje između Nedinuma i Korinija).

Iz toga proizlazi da se radi o utvrđenju granice područja između Aserije i Sidrone. Nove su spoznaje da područje neovisnog grada Aserije (Plin. n. h., III 139) seže do 3 km od Medviđe u područje Bruške,¹⁸ te da se naziv Sidrina može potvrditi iz čitanja zapisa. Oni su prema Plin. a. a. O. spadali među *Liburnorum civitates XIII, quae conventum Scardonitanum petunt*, od kojih je on, međutim, nabrojio samo najvažnije. Poteškoća nastaje zbog velike blizine rimskog naselja na gradini Medviđe, koje se obično smatra antičkom Hadrom. U vrijeme određivanja granice, ako je taj podatak o Hadri točan, ona nije

¹⁸ Sada je područje Aserije već utvrđeno prema dva pravca njegova opsega, kamen CIL, III 9938, nađen u Dobropoljcu, koji je označavao kraj zapadne strane prema Alveriji, ležao je otprilike jednako udaljen od Aserije (oko 10 kilometara) kao i ovaj koji smo mi pronašli.

mogla biti samostalna zajednica, nego vjerojatnije samo sjedište Sidrina. To nas dovodi do datiranja. Centurion Kv. Ebucije Liberalis (*Q. Aebutius Liberalis*) poznat nam je iz sličnih misija. Prema CIL III 2883 (djelomično ponovno otkrivenom i publiciranom: Liebl, Jahreshefte V, Supl. 5, on je odredio granice između Korinija i Nedinuma, kao *astatus posterior* I. kohorte XI. legije, po zapovijedi legata A. Ducenija Gemina (*A. Ducenius Geminus*) zajedno s njegovim kolegom A. Rezijem (*A. Resius*), koji je bio *princeps posterior* iste kohorte. Na taj se zadatak odnosi i natpis CIL III 9973, iz kojeg saznajemo da se nije radilo o prvom utvrđenju granice, već o reviziji odluke koju je donio namjesnik P. Kornelije Dolabella (*P. Cornelius Dolabella*). Namjesništvo legata M. Ducenija Gemina nije dosad potvrđeno.¹⁹ Okolnost da je na prvom natpisu legija spomenuta bez svog nadimka: *Claudia P. F.*, koji je stekla 42. godine za ustanka Skribonijana (*Scribonianus*) a na drugom s njim, upućuje na to da se je odlikovanje dogodilo za vrijeme tih Ebucijevih djelatnosti. Tada bi morao to biti legat Ducenije Gemino, neposredni sljednik Skribonijana. Dodjela počasnog nadimka legiji ne slijedi odmah, već nakon završetka pismene procedure. Na našem kamenu legija također nema počasnu titulu, što upućuje na zaključak, prema navedenom, da je kamen stariji od 42. godine, što je moguće, ali ne i sigurno, jer je Ebucije sigurno još poslije 42. god. bio *astatus posterior*, dakle natpis ne može biti mnogo stariji od 42. god. Sasvim je nemoguće da je mlađi od 69., koje je godine legija napustila Dalmaciju da bi sudjelovala u gušenju civilnog ustanka (Tac. hist., IV, 68).

C. Bilišane

Pojedini nalazi, među njima i teška brončana fibula provincijskog stila /Sl. 12/ kao i više kovanica, koje su seljaci donijeli u Obrovac, naveli su nas da posjetimo Bilišane.

Tamošnji grčki svećenik osamdesetdvo godišnji Petar Olujić, mogao nam je samo priopćiti

Sl 12. Fibula iz Bilišana

da su mu prije 20 godina seljaci pokazali odlomke jedne brončane statuete, koju su oni sami uništili. U njegovu posjedu se je nalazio, nađen na jednoj adi Zrmanje sjeverno od srednjovjekovne kule Klisina (na austrijskoj specijalnoj karti nije označena), gdje bi se trebali nalaziti i grobovi, brončani prst u punom izljevu i jedna

¹⁹ Znamo samo da je godine 63. poslije Krista bio javni konzularni predstavnik za poreze (*vectigalibus publicis praepositus*. Tac., XV, 18), a pod Galbom gradski prefekt (Tac. hist., I, 14).

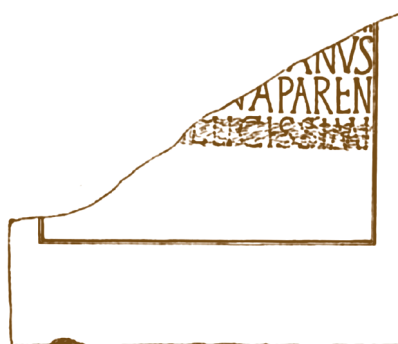
Vespazijanova velika brončana kovanica. Prije nego smo se spustili u duboku dolinu Zrmanje, posjetili smo brežuljak koji se danas zove Veliko greblje (veliko groblje). Veliki kameni tumuli, koji na sredini nose humke sagrađene od kamena, u obliku kule, pokrivaju vrh brda. Istraživanja na rubovima tumula otkrila su četiri groba koji su bili sagrađeni od plosnata kamenja i istim takvim pokriveni. U njima su ležali dobro očuvani ljudski kosturi bez ikakvih priloga. Tek nakon duljeg traženja našli smo neke mala puceta s karićicama, koja su nekada pridržavala odjeću pokojnika. Bez dvojbe su ti grobovi stari najviše nekoliko stotina godina, dok nije moguće reći iz kojeg vremena datiraju srednji grobovi. Stari običaj zacijelo se je dugo zadržao u tim krajevima, kojima je kultura bila strana, sve dok kršćanska religija nije donijela pokapanje u posvećenu zemlju.

Iz mjesta mrtvih spustili smo se u malu plodnu dolinu kroz koju protječe izvor. Javljeno nam je da su tu nalazi kovanica koje potječu iz maloga rimskog naselja, koje je postojalo na zapadnom obronku doline (nedaleko od kapele; gdje se sada nalazi groblje naselja Bilišane) i čije smo ostatke zidova još mogli utvrditi.

D. Starigrad (nasuprot kaštelu u Vinjercu)

U proljeće 1904. godine iskopao je u blizini mora neki seljak dvije ploče s natpisima, koje su kupnjom dospjele u antičku zbirku u Obrovcu.

1. fragment vapnenačke ploče: 0,455 m visok, 0,50 m širok i 0,15 m deo, bio je prvobitno grobni kamen, a kasnije je upotrijebljen arhitektonski i ukrašen uzorkom vitice.

..... anus
 et . . . Jna paren-
 tes infelicissimi
 .....

Posljednji red je uklonjen pomoću dlijeta, ali su slova još jasno prepoznatljiva. Kod slova E u drugom redu je zaboravljena gornja poprečna hasta.

2. vapnenačka ploča, slomljena gore i dolje (visina: 0,50 m, širina: 0,32 m i debljina: 0,12 m). Ispod udubljene linije, koja uokviruje natpisno polje, nalazi se čekić u obliku bradve.

*C. M. Se[v]ero equi-
uiti ex singularib-
us ex chor. pr. IX
stip. II vixit an. ///
Ael. Maxima ma-
ter filio infeli-
cis. b . m . et sivi (sic)
viva [f]ecit.*

Pokojnik nije spadao među časnike carskih konjanika (*equites singulares Augusti*, već je zacijelo bio dodijeljen pref. pretoriju ili tribunu IX. kohorte pretorijanaca.²⁰

Na mjesto Starigrada karta locira prema CIL III Argirunt (*Argyruntum*); otada, na temelju napisa Vjestnik, 1898, str. 174 (Patsch, *Lika*, 22), Ortopla je s priličnom sigurnošću locirana kod Stinice, *Vegia* ili *Vegium* kod Karlobaga, dok najbližemu rimskom mjestu u pravcu juga stvarno pripada ime *Argyruntum*, a to mjesto prema natpisu koji pripada ovamo, a ne naselju *Clambeta*, dobilo je već u doba Tiberija prava grada.

E. Karin

U franjevačkom samostanu, na jugoistočnom dijelu Karinskog mora, nalazi se, osim više drugih publiciranih natpisa iz okolice, i mala vapnenačka ara, smještena u zidu na prvom katu (ara je visoka 0,19 m i široka 0,17 m).

²⁰ Usp. Cauer, *Ephem. epigr.*, IV, 401 seqq.; Cagnat, u: *Daremberg-Saglio*, III, 789 i d., s. v.

LIBERO PATR
Q OSTILIVS
RCINVSF

Posljednji red možda bi se moglo nadopuniti: A]rcinus, a na kraju čini se da nije stajalo v(otum) s(olvit), nego v(oto) f(ecit) (usp. CIL III 1031., 1879. i dr.) U istom samostanu u Karinu (ne u Kninu) nalaze se i CIL 9971 i 9977; CIL III 13263 ne pripada Koriniju već Burnumu.

Nadalje su provjereni CIL III 2880; 2881, 2887 (sad u župnom dvoru), 2891, 2892, 2894, 2897, 9971, 9974 (sada korito za vodu u staji za ovce), 9977 (sada jedva čitljiv), 9980, 9929a (jako izjeden vlagom; nije više mogao biti provjeren zbog mraka, ali čini se da su za čitanje ponegdje potrebni ispravci). CIL III 9929 je sada uzidan s ispisanom stranom prema unutra, u zid kuće Milanko; na vanjskoj strani je 6 križeva.

F. *Clambetae* i Hadra

Već se odavno uobičajeno locira u blizinu Obrovca ime *Clambetae*, koje je spomenuto u literaturi samo jedanput, i to na Peutingerovoj karti,²¹ kao postaja na cesti koja vodi od Senije (*Senia*, u njem. pisanju *Zengg*) prema Burnumu (kod Kistanja) i udaljeno je od Ausankalija (*Ausancalio*) XVI m. p., a XIII od Hadre (Hadra). Ali budući da je potez te ceste nepoznat, osobito mjesto gdje ona prelazi visoki greben Velebita, a i lociranje Hadre kod Medviđe nema vanjskog dokaza, za bliže određivanje položaja *Clambetae* nije bilo dovoljno uporišta. Ako se ipak mislilo na Obrovac, pritom je u temelju toga mišljenja bila pretpostavka da je antička cesta u biti držala isti pravac kao i moderna građena cesta od Hrvatske za Dalmaciju, koja kod Malog Halana prelazi 1000 m visoki greben Velebita u mnogobrojnim serpentinama.²² Izgledalo je da se ta pretpostavka potvrđuje kad je Patsch našao nedaleko, ispod pošte, u Malom Halanu, jasne ostatke 5 m široke popločene ceste, koju je bez razmišljanja identificirao s onom na Peutingerovoj karti. Mi smo također posjetili to mjesto i, predvođeni šefom pošte u Halanu, pratili cestu dobrim dijelom trase diveći se odvažnosti kojom je – s jedne strane uklesana u stijenu, a s druge, poduprta snažnim kamenim blokovima – prelazila zupčasti greben gorja, ali ne u pravcu Obrovca, već prema uskom morskom kanalu koji povezuje Novigradsko more s Jadranom.

²¹ S pravom se prepoznaje u imenu *Crambeis*, preuzetom od geografa Ravenjanina, 211, 6, pogriješka prema *Clambetae*; usp. Patsch u: Pauly-Wissowa, s. v. (III 2625).

²² Razloge za lociranje *Clambetae* kod Obrovca dobro je obuhvatio Cons, *La province Romaine de Dalmatie*, str. 149, gdje se s pravom naglašava da je lociranje *Clambetae* na moru isključeno, jer bi ju inače spomenuli Plinije i ostali.

Cesta je mjestimično tako strma da se jedva može zamisliti napredovanje kolima po njoj. Osim te ceste naša su istraživanja, kao što je gore prikazano, dokazala postojanje tragova i jedne druge ceste, po kojoj se je sigurno moglo voziti kolima. Ta cesta prelazi greben kod Križa i spušta se u blizini Obrovca prema Zrmanji, a na drugoj se obali penje prema Cvijinoj gradini i vodi dalje prema Medviđi. Zahvaljujući našim iskapanjima, nadalje smo utvrdili da su se na Cvijinoj gradini kod Obrovca kao i na Gradini Medviđe nalazila znamenitija rimska mjesta, iz kojih su potezi cesta vodili u različitim pravcima. Konačno, udaljenost, koju navodi Peutingerova karta, između *Clambetae* i *Hadre* (XIII m. p.) i one između obiju gradina može se izjednačiti ma koliko bila nesigurna trasa povezanih cesta. Prema tome ne bismo se više trebali dvoumiti oko toga da se ime *Clambetae* odnosi na Cvijinu gradinu, a ime *Hadra* na Gradinu Medviđa. Ovdje se treba ispraviti još jedna zabluda, koja je dosad vodila do krivog stajališta o lociranju *Clambetae* i sudu o naselju. Kod natpisa CIL III 9972 je nalazište Starigrad, prema Glaviniću koji ga je najprije publicirao (Bull. Dalm. I p. 85), prikazano kod Obrovca. Dakle prema Patschu i ostalima Starigrad bi trebao ležati na Zrmanji i na karti CIL-a III zaista je lociran u pravcu toka rijeke iznad Obrovca. Ali takvo mjesto tamo ne postoji, naprotiv samo ruševina srednjovjekovnog kaštela Stari Obrovac, a kamen potječe kao CIL III 14322 (Bull. Dalm. XIX p. 41) mnogo vjerojatnije iz Starigrada, nasuprot Venierovu kaštelu, gdje su nađena i oba publicirana natpisa i gdje je s punim pravom lociran stari *Argyruntum*. Tu se dolazi i do zaključka o slučaju mjesnog statuta dodijeljenog naselju *Clambetae* upravo u vrijeme Tiberija, koji se bio izveo iz riječi: *ob dec.* Prema Statutu, čemu nas uči rimski granični kamen Sidrina i Aserijata, skloni smo tome da i *Clambetae* u prvom carskom vremenu pripišemo jednoj od "Liburnorum civitates" ..., "quae conventum Scardonitanum petunt".

A. COLNAGO
Obrovac

J. KEIL
Beč

(Pri jednom posjetu Obrovcu, u proljeće 1903., upoznao sam u jednoj sobi školske kuće, u uzornom stanju, malu zbirku starina. Do njih je tamošnji viši učitelj, gospodin Anton Colnago, većim dijelom došao u jednom od pokusnih iskapanja na Cvijinoj gradini, poduzetih uglavnom vlastitim sredstvima, potpomognut jedino od svog brata, kapetana 43. pješačke regimente, gospodina Ferdinanda Colnaga. Nakon toga je za nastavak istraživanja, koja je gospodin Colnago sretno i s neuobičajenom pomnjom bio proširio i na okolici Obrovca, ministarstvo osiguralo subvenciju koja je također omogućila da se u Obrovac pošalje radi arheološke suradnje tajnik dr. J. Keil. Zasluga sada objavljenog izvješća je, prema tome, i sadržajno i formalno zajednička.